

สรุปผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษา

นับตั้งแต่ชาวสมพรรัตน์ก่อตั้งหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2511 นับเป็นระยะเวลา 30 กว่าปี มาแล้วที่หมู่บ้านสมพรรัตน์ผ่านประสบการณ์ของการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับความคิด และวิถีของการทำเกษตรกรรม ซึ่งเริ่มจากการทำเกษตรในลักษณะพออยู่พอกินด้วยวิถีการแบบธรรมชาติ ไปสู่การนำสารเคมีมาใช้ในยุคเกษตรเพื่อการค้าเป็นหลักท่ามกลางกระแสทุนนิยม และต่อเนื่องไปยังช่วงเวลาที่ทำเกษตรกรกลุ่มหนึ่งในชุมชน ทดลองและตัดสินใจทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี โดยนำปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ชีวภาพ (ปุ๋ยฯ EM) มาใช้ในการบำรุงดิน รวมทั้งยังมีเกษตรกรกลุ่มดังกล่าวบางรายที่หันกลับไปทำเกษตรเคมีอีกครั้งหนึ่งด้วย ทั้งนี้ การทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังจากที่ชาวบ้านทำเกษตรเคมีอยู่เป็นเวลานาน คือช่วงรอยต่อที่น่าสนใจ และมีความหมายอย่างยิ่งต่อการพัฒนาการในยุคต่อ ๆ ไปของชุมชนแห่งนี้ เพราะนวัตกรรมดังกล่าวเป็นทางเลือกของการทำเกษตรกรรมอย่างยั่งยืนสำหรับเกษตรกรที่กำลังเผชิญวิกฤตทางความคิด วัฒนธรรม เศรษฐกิจ สุขภาพ รวมทั้งสิ่งแวดล้อม ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายเลยที่เกษตรกรจะต้องเปลี่ยนแปลงวิถีคิด วิถีชีวิต และพฤติกรรมเพื่อที่จะพึ่งตนเองตามแนวทางของเกษตรกรรมไร้สารเคมี

กล่าวได้ว่า ชาวบ้านได้รับโอกาสที่สำคัญจากการเข้าถึงความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรไร้สารเคมี อันเป็นทางเลือกใหม่ที่ตอบสนองปัญหาของชุมชนได้อย่างตรงประเด็น ทั้งนี้ หน่วยงานภายนอกชุมชนถือว่ามิใช่บทบาทสำคัญ ที่เป็นฝ่ายเริ่มต้นด้วยการพยายามจุดประกายให้ชุมชนมองเห็นทั้งปัญหา และทางออกของปัญหาในการทำเกษตรกรรม อย่างไรก็ตาม พัฒนาการของการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีก็ดำเนินไปในลักษณะที่ค่อยเป็นค่อยไป จนกระทั่งขณะที่ทำการวิจัยนี้ การทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีก็เริ่มต้นมาเป็นเวลาไม่ถึงสิบปีเท่านั้น โดยที่เกษตรกรซึ่งตัดสินใจเปลี่ยนวิถีคิดในการทำเกษตรก็เป็นเพียงชาวบ้านส่วนน้อยของหมู่บ้าน

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านสมพรรัตน์ซึ่งมีเกษตรกรจำนวนหนึ่ง กล้าตัดสินใจทดลองนำความรู้เกี่ยวกับเกษตรกรรมไร้สารเคมีมาใช้นั้น ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่มีความมั่นใจในระดับหนึ่งกับนวัตกรรมที่ตนเองได้เรียนรู้มาจากการเข้าร่วมอบรมสาธิต ซึ่งจัดขึ้นโดยหน่วยงานภายนอกชุมชน ที่สร้างความมั่นใจให้กับเกษตรกรสำหรับการตัดสินใจเลิกใช้สารเคมี โดยใช้สื่อ

ต่าง ๆ ที่หลากหลาย เพราะได้แสดงให้เห็นว่ามีเกษตรกรในชุมชนอื่นที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีมาก่อนแล้ว นอกจากนั้น การที่มีโอกาสเข้าร่วมอบรมซ้ำในวาระต่าง ๆ ทำให้เกษตรกรได้รับความรู้ใหม่อันเป็นประโยชน์ต่อตนเอง และยังเกิดความเข้าใจที่ชัดเจนมากขึ้น ในความรู้เรื่องเดิมที่เกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี ส่งผลให้เกษตรกรเกิดความมั่นใจในตนเองมากขึ้น เมื่อชาวบ้านได้นำสิ่งต่าง ๆ ที่ได้เรียนรู้สะสมจากแหล่งความรู้แต่ละแหล่ง มาลงมือปฏิบัติจริง จึงทำให้เกิดปัญหาที่สามารถตัดสินใจเลือกทางเดินของชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสมแก่ตนเอง ซึ่งด้วยกระบวนการในการจัดการความรู้เช่นนี้ ชาวบ้านสมพรรัตน์บางส่วน จึงเกิดการเริ่มต้นทำเกษตรกรรมอย่างยั่งยืนได้

แต่จากการที่หมู่บ้านสมพรรัตน์เริ่มรู้จักกับนวัตกรรมดังกล่าว ผ่านการถ่ายทอดความรู้จากหน่วยงานภายนอกชุมชน ซึ่งใช้วิธีแนะนำให้ลองฝึกทำ และปฏิบัติตาม โดยลักษณะของการเรียนรู้เช่นนี้ ทำให้เกษตรกรแต่ละคนเข้าใจสภาวะปัญหาที่ตนเองประสบอยู่ รวมทั้งคุณสมบัติของพื้นที่หลากหลายของการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีแตกต่างกันออกไป โดยที่เกษตรกรจำนวนหนึ่ง เห็นว่าเกษตรกรรมไร้สารเคมีเป็นเพียงเครื่องมือในการลดรายจ่าย ในขณะที่เกษตรกรบางกลุ่ม กลับมองในมุมตรงข้ามที่เห็นว่าการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีเป็นสะพานซึ่งนำไปสู่รายได้ที่สูงขึ้น อันเนื่องมาจากปริมาณผลผลิตที่มากขึ้น นอกจากนั้นยังมีเกษตรกรเพียงไม่กี่รายที่มีความคิดลึกซึ้งในการมองเห็นคุณค่าอันหลากหลายมิติของการเลิกใช้สารเคมี ด้วยเหตุนี้ การเรียนรู้ในลักษณะดังกล่าวจึงอยู่ในรูปแบบที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำ และขัดแย้งทางความคิดระหว่างเกษตรกรในชุมชน นอกจากนั้น การที่หน่วยงานภายนอกชุมชนซึ่งแนะนำเกษตรกรรมไร้สารเคมีให้ชาวบ้านรู้จักนั้น ขาดกระบวนการติดตามประเมินผลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงความคิด และพฤติกรรมของเกษตรกร จึงทำให้ผู้ที่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีขาดโอกาสที่จะปรับเปลี่ยนความรู้ ความเข้าใจให้ถูกต้องเหมาะสมต่อการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี อีกทั้งผู้ที่ยังทำเกษตรเคมีอยู่ก็ขาดโอกาสที่จะเข้าถึง และยกระดับความรู้ให้เข้าใจถึงพิษภัยของการใช้สารเคมี และเนื่องจากที่มาของความรู้ถูกส่งผ่านจากหน่วยงานภายนอก และการใช้กระบวนการเรียนรู้กับชาวบ้าน กระทำในรูปแบบที่แนะนำให้ทำเป็นหลักนี้ จึงส่งผลให้ชาวบ้านไม่อาจพัฒนาศักยภาพของตนเองในการคิดวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหาเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมในแง่มุมอื่น ๆ ดังนั้น พัฒนาการของการทำเกษตรกรรมทางเลือกเพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการพัฒนาชุมชนจึงขาดช่วง หรือไม่ต่อเนื่อง กล่าวคือ ชุมชนขาดการวางแผนร่วมกันเพื่อคิดค้นความรู้ใหม่ที่จำเป็นต่อการใช้ควบคู่ และต่อยอดกับการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี อันจะสอดคล้องกับปัญหาแต่ละด้านที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่

อย่างไรก็ดี สิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ก็คือ ทุนทางสังคมในชุมชนสมพรรัตน์ที่แสดงให้เห็นจาก ความสามัคคีของชาวบ้าน อันเป็นผลของการช่วยกันก่อตั้ง และพัฒนาหมู่บ้านร่วมกัน ซึ่งสำหรับ การตัดสินใจทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีในหมู่บ้านแล้ว ทุนทางสังคมสะท้อนให้เห็นอย่างเด่นชัด ผ่านบทบาทของผู้นำตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นที่ศรัทธาเชื่อถือ และไว้วางใจของชาวบ้าน จนทำให้ ชาวบ้านหลายคนเกิดการยอมรับในสิ่งที่ผู้นำตามธรรมชาติทำอยู่ ด้วยเหตุนี้ การทำเกษตรกรรม ไร้สารเคมีของเกษตรกรคนอื่นในหมู่บ้านสมพรรัตน์จึงเกิดขึ้นได้ และดำเนินไปอย่างค่อยเป็นค่อย ไป ซึ่งแตกต่างจากเกษตรกรรมทางเลือกรูปแบบอื่นที่เข้ามาในหมู่บ้านสมพรรัตน์ก่อนหน้านี้แล้ว แต่ไม่มีเกษตรกรผู้ใดกล้าตัดสินใจเริ่มต้นทำตามแนวทางที่ได้เรียนรู้มา ชาวบ้านในหมู่บ้านจึง ไม่ให้การตอบรับเหมือนดังเกษตรกรรมไร้สารเคมี

จากผลการศึกษาในเรื่องนี้ จะเห็นได้ว่ารูปแบบของการพึ่งตนเองในการทำเกษตรกรรม อยู่ในลักษณะที่เริ่มจากการเปลี่ยนแปลงทางความคิด และการสร้างความเข้มแข็งจากระดับบุคคล ก่อน นั่นก็คือ เกษตรกรแต่ละคนจะต้องสามารถคิดได้เสียก่อนว่าแนวทางการทำเกษตรแบบใดที่ เหมาะสมสอดคล้องต่อปัญหาที่ตนกำลังเผชิญอยู่ เมื่อเกษตรกรเกิดการตกผลึกทางความคิดที่ แน่วแน่อ่อนหนทางที่ตนเลือกแล้ว เกษตรกรทั้งหลายในชุมชนที่มีความคิดซึ่งตรงกันก็จะมีเครือข่าย ทางความคิด จนเกิดความพร้อมที่จะสามารถรวมกลุ่มช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อให้เกิดการยก ระดับศักยภาพก้าวข้ามอุปสรรคที่เกษตรกรในระดับบุคคลฝ่าฟันไปไม่ได้ ซึ่งในขั้นของการเข้าเป็น สมาชิกสหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด นั้น เกษตรกรจะต้องผ่านกฎเกณฑ์เงื่อนไขที่ท้าทาย ต่อการตัดสินใจ เนื่องจากเกษตรกรจะต้องหยุดใช้สารเคมีก่อนที่จะเข้าเป็นสมาชิกก่อนถึง 2 ปี ความเสี่ยงต่อผลผลิตที่ลดลงจากการเลิกใช้สารเคมีในปีแรก ๆ จึงเป็นด้านทดสอบอุดมการณ์ และ จิตใจของเกษตรกรแต่ละคน โดยประเด็นของการรวมกลุ่มในรูปแบบนี้เองที่ดูจะแตกต่างจากการ รวมกลุ่มในอีกหลายต่อหลายแบบ ซึ่งมีตัวอย่างให้เห็นกันที่ชาวบ้านในระดับปัจเจกก้าวเข้ามาสู่ การเป็นสมาชิกของกลุ่มก่อนที่จะเปลี่ยนแปลงตนเองในเรื่องใด ๆ อย่าง เช่น กลุ่มสัจจะออม ทรัพย์ที่ปรากฏขึ้นให้เห็นในหลายชุมชน หรือการรวมตัวกันเป็นสหกรณ์โดยทั่ว ๆ ไป ซึ่งสมาชิก สามารถเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มได้โดยไม่มีเงื่อนไขที่ต้องเปลี่ยนแปลงทางความคิด หรือชีวิตของตน เช่นเดียวกับกลุ่มกองทุนปุ๋ยหมักจุลินทรีย์บ้านสมพรรัตน์

ต่อมาเมื่อชุมชนต่าง ๆ ในจังหวัดอุบลราชธานีที่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี มีการ รวมกลุ่มกันในลักษณะเดียวกับที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านสมพรรัตน์ ประกอบกับเกิดความจำเป็นที่จะต้องรวมกลุ่มกันในระดับที่กว้างขึ้นไป เพื่อดำเนินการพัฒนาประสิทธิภาพในการทำเกษตรกรรมไร้ สารเคมี และเชื่อมโยงธุรกิจกับหน่วยงานภายนอกอื่น ๆ จึงเกิดการจัดตั้งสหกรณ์การเกษตรไร้

สารเคมี จำกัด ขึ้น ซึ่งก็โดยการอาศัยรากฐานที่เข้มแข็งจากแต่ละชุมชนที่มีการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีอย่างจริงจัง มีการรวมตัวกันพัฒนา และขยายผลการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีอยู่ก่อนหน้านี้แล้ว นอกจากนี้ กลุ่มต่าง ๆ ดังกล่าวได้มีการทำงานร่วมกันผ่านแกนนำของแต่ละกลุ่มในรูปแบบของชมรมการเกษตรไร้สารเคมี จังหวัดอุบลราชธานี ก่อนช่วงเวลาที่จะเกิดการจัดตั้งสหกรณ์ฯ จึงสรุปได้ว่าพัฒนาการในการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีของหมู่บ้านสมพรรัตน์เป็นไปในแนวทางที่เน้นคุณภาพของเกษตรกรจากหน่วยเล็กในระดับปัจเจก ไปสู่ระดับที่ใหญ่ขึ้นไปเรื่อย ๆ อย่างเป็นขั้นเป็นตอน และสอดคล้องกับปัญหาที่แต่ละชุมชนกำลังเผชิญอยู่ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มในหมู่บ้าน จนกระทั่งการรวมตัวกันในระดับจังหวัดดังเช่นสหกรณ์ฯ ซึ่งพัฒนาการดังกล่าวคือ ตัวอย่างหนึ่งที่เป็นรูปธรรมของพัฒนาการตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงในรูปแบบทฤษฎีใหม่ แต่จะเห็นได้ว่า กลุ่มของเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีนั้น ไม่ได้เกิดจากการยึดพื้นที่เป็นเงื่อนไข หากแต่มีลักษณะที่ยึดแนวคิด หรืออุดมการณ์เป็นสำคัญ โดยที่เครือข่าย หรือการรวมกลุ่มกันของชาวบ้านที่ขึ้นไปสู่ระดับอำเภอ หรือจังหวัด ไม่จำเป็นต้องมีฐานจากชาวบ้านทุกคน หรือส่วนใหญ่ในหมู่บ้าน ทั้งนี้ เนื่องจากชาวบ้านในหมู่บ้านเดียวกันมีความรวดเร็วในการเปลี่ยนแปลงความคิดไม่เท่ากัน อย่างไรก็ตาม การทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีในพื้นที่การศึกษาได้แสดงถึงแนวทางการตัดสินใจของเกษตรกรที่แน่วแน่ อันเป็นผลมาจากการทดลองปฏิบัติจริง ซึ่งเมื่อมีองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เหมาะสม ทั้งการมีวัตถุประสงค์ร่วมกันที่ชัดเจน ความตั้งใจแน่วแน่ต่อจุดยืนของตนเอง ตลอดจนความเข้มแข็งที่เกิดจากการพึ่งตนเองอย่างมั่นคงมาก่อน ไม่ว่าจะเป็นในระดับปัจเจก หรือในระดับกลุ่ม แม้ว่าเครือข่ายที่เกิดขึ้นจะมาจากจำนวนชาวบ้านส่วนน้อยของชุมชนแต่ละแห่งก็ตาม แต่แนวคิดที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมก็สามารถนำไปสู่การยกระดับของการพึ่งตนเองในรูปเครือข่ายที่ใหญ่ขึ้นไปได้

ทั้งนี้ เกษตรกรหลายคนที่เป็นสมาชิกของกลุ่มกองทุนปุ๋ยฯ และเป็นสมาชิกสหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด หันมาทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีเนื่องจากเห็นคุณประโยชน์ของการใช้ปุ๋ยฯ EM เป็นสำคัญ เพราะนวัตกรรมทางการเกษตรดังกล่าวมีข้อดีอยู่หลายประการ ไม่ว่าจะเป็นการช่วยให้เกษตรกรสามารถลดต้นทุนในการทำนาได้เป็นอย่างมาก การที่ปริมาณผลผลิตมากขึ้น การจำหน่ายข้าวได้ราคาสูงขึ้น รวมทั้งทำให้สภาพดินดีขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องการลดต้นทุนนั้น ถือเป็นประเด็นสำคัญของนวัตกรรมที่เกษตรกรหลายต่อหลายคนกล่าวชื่นชม เนื่องจากเป็นสิ่งที่เห็นผลได้อย่างเป็นรูปธรรมภายหลังจากที่เลิกใช้ปุ๋ยเคมี และตั้งแต่ที่เกษตรกรแต่ละคนรู้จัก หรือได้รับความรู้เกี่ยวกับเกษตรกรรมไร้สารเคมีในครั้งแรกนั้น บรรดาวิทยากรที่ถ่ายทอดความรู้ และสื่อต่าง ๆ ก็ได้นำเสนอโดยเน้นย้ำถึงประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจของการใช้ปุ๋ยฯ EM

แทนปุ๋ยเคมีเพื่อลดต้นทุน ดังนั้น ปุ๋ยฯ EM ในความรู้สึกของเกษตรกรหลายคนจึงเป็นเครื่องมือสำคัญของการลดรายจ่ายในการทำเกษตรกรรม กล่าวคือ เกษตรกรส่วนใหญ่ซึมซับความเข้าใจที่มีต่อการทำเกษตรไร้สารเคมีในเชิงเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว และยังเป็นประโยชน์เชิงเศรษฐกิจเพียงในระยะสั้นเสียด้วย ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้เกษตรกรบางคนหันกลับมาทำเกษตรเคมีตามเดิมเนื่องจากมองเกษตรกรรมไร้สารเคมีในด้านมูลค่าที่จะได้รับในช่วงเวลาอันใกล้ โดยที่ขาดวิสัยทัศน์ที่จะมองไกลถึงอนาคตในระยะยาว ซึ่งจะทำให้ปัญหาของมิติอื่นนอกจากมิติทางเศรษฐกิจได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น อีกทั้งยังส่งผลให้เศรษฐกิจในระยะยาวของเกษตรกรเองดีขึ้นด้วยเช่นกัน

จะเห็นได้ว่า พัฒนาการของการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีในการศึกษาคครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นของหน่วยงานภายนอกชุมชนที่มีความตั้งใจทำงานพัฒนาชุมชน ในอันที่จะต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเกี่ยวกับเหตุผลของการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีให้ลึกซึ้งและครอบคลุมหลายมิติ เพื่อให้เกษตรกรมีโอกาสปรับเปลี่ยนทัศนคติ และตระหนักถึงสภาพปัญหาในปัจจุบันของการทำเกษตรที่รายล้อมชุมชนอยู่ ทั้งนี้ มิติด้านเศรษฐกิจนั้นเป็นประเด็นปัญหาสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ หรือปากท้องของชาวบ้านอย่างมาก เพราะเป็นที่แน่นอนว่าหากเกษตรกรยังประสบปัญหาต้นทุนทางการเกษตรสูง ราคายางยังผันผวนไม่มีความแน่นอน และต้องพึ่งพาการปลูกพืชอย่างใดอย่างหนึ่งจนไม่อาจหลีกเลี่ยงจากสภาพความเสี่ยงของการทำเกษตร เกษตรกรคงไม่สามารถแก้ปัญหาภาวะความยากจนไปได้ อย่างไรก็ตาม ปัญหาทางเศรษฐกิจจากการทำเกษตรเคมี ก็ยังเป็นมูลค่าที่เห็นได้ชัดเจนในรูปตัวเงินซึ่งเกษตรกรเองสามารถรู้สึกได้เป็นอย่างดี แต่ในขณะเดียวกันพิษภัยที่เกิดกับชีวิตของเกษตรกรในมิติอื่น ๆ ก็ยังมีอยู่อีกมาก อันเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีซึ่งไม่สามารถประเมินเป็นมูลค่าได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของสุขภาพที่อ่อนแอลง สภาพแวดล้อมที่เสื่อมลงทั้งทางด้านน้ำ ดิน และอากาศ ประเด็นดังกล่าวนี้เป็นปัญหาสำคัญที่หน่วยงานภายนอกซึ่งอยู่ในแวดวงพัฒนาควรสร้างโอกาสให้ชุมชนมีความรู้ที่กระจ่างชัดกว่าที่เป็นอยู่ เพื่อก่อให้เกิดพลังใจที่ไม่ใช่ตัวเงินในการตัดสินใจหันหลังให้เกษตรเคมี เพราะมิติที่ไม่ใช่เศรษฐกิจจะเป็นแรงศรัทธาให้เกษตรกรมีหลักยึดเหนี่ยวจิตใจในการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีได้อย่างต่อเนื่อง และสามารถดำรงชีวิตร่วมกับธรรมชาติอย่างสมดุล ดังนั้น กระบวนทัศน์แบบองค์รวมจึงเป็นประเด็นสำคัญที่จะสนับสนุนให้ชาวบ้านมีมุมมองต่อปัญหารอบตัวที่ครอบคลุมรอบด้าน ทำให้เกิดการตัดสินใจเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของตนจากฐานความรู้ที่ตามทันต่อวิกฤตการณ์ของชุมชนในด้านต่าง ๆ โดยที่ถ้าหากชาวบ้านมีการมองสภาพปัญหา และโอกาสด้วยกระบวนทัศน์แบบองค์รวม ตลอดจนก้าวข้ามไปสู่ระดับที่สามารถสร้างวิสัยทัศน์ต่อประเด็นที่เกี่ยวกับการพัฒนาแนวทางการทำ

เกษตรกรรมในด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่อง หรือต่อยอดกับการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีแล้ว จะส่งผลให้ชุมชนเกิดพลังขับเคลื่อนด้วยตัวของชุมชนเองในอันที่จะสร้างสรรค์นวัตกรรมทางเกษตร หรือ แม้แต่ความรู้/ ข้อค้นพบใหม่ ๆ ทางมิติอื่นในโอกาสต่อไปได้อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม การตัดสินใจของเกษตรกร หรือความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับแนวทางการทำเกษตรกรรมในแต่ละช่วงเวลานั้น ล้วนมีเหตุปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ พัฒนาการของการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีจึงเกี่ยวเนื่องอยู่กับปัจจัยทั้งหลายที่มีผลต่อการตัดสินใจของเกษตรกร โดยที่เกษตรกรแต่ละรายประสบกับเหตุจูงใจ ความพร้อม และอุปสรรคในการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีแตกต่างกันไป ซึ่งก่อนที่เกษตรกรจะสามารถหลีกเลี่ยงปัญหาของการทำเกษตรที่เผชิญอยู่ และเกิดการรวมตัวช่วยเหลือซึ่งกันและกันในชุมชนได้แล้ว เกษตรกรจะต้องอยู่ในสภาพที่มีความพร้อมต่อการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี กล่าวคือ ปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวพันอยู่กับโอกาส และอุปสรรคในการเลิกใช้สารเคมีจะต้องอยู่ในลักษณะที่เอื้อต่อการตัดสินใจลงมือปฏิบัติจริง มิใช่เพียงแค่ให้เกษตรกรสามารถเปลี่ยนความคิดได้เท่านั้น เพราะแม้เกษตรกรจะมีแนวความคิดยอมรับว่าการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีเป็นสิ่งดี หรือเป็นทางเลือกที่เหมาะสม แต่ยังมีปัจจัยอีกหลายประการที่ทำให้การปฏิบัติตามแนวทางเกษตรกรรมไร้สารเคมีเกิดขึ้นจริงไม่ได้ ซึ่งจากผลการศึกษาสามารถแบ่งปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีได้เป็น 4 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. ปัจจัยส่วนบุคคลของเกษตรกร ได้แก่ ความขยันหมั่นเพียร ความรู้และทัศนคติในการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี สัดส่วนระหว่างขนาดที่ดินกับปัจจัยการผลิต อื่น ๆ กระบวนการตัดสินใจแบบองค์รวม วิธีคิดและการดำรงชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง และ ความต่อเนื่องในการใช้ที่ดินทำกิน /การมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกิน

2. ปัจจัยเกี่ยวกับสภาพชุมชน

- ปัจจัยเกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพของชุมชน ได้แก่ ความเหมาะสมของที่ดินทำกินต่อการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี

- ปัจจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในชุมชน ได้แก่ กระบวนการเรียนรู้จากการมีเครือข่ายทางความคิดในชุมชน และ การก่อตั้งสหกรณ์ฯ

3. ปัจจัยเกี่ยวกับหน่วยงานภายนอกชุมชน ได้แก่ การสนับสนุนด้านกระบวนการเรียนรู้จากหน่วยงานภายนอกชุมชน

4. คุณลักษณะของนวัตกรรม ได้แก่ ประโยชน์เชิงเปรียบเทียบ ความยุ่งยาก/ สลับซับซ้อน ความสามารถนำไปทดลองใช้ได้ ความสามารถสังเกตเห็นผลได้ และ ความเข้ากันได้

หรือไปด้วยกันได้กับวัฒนธรรมเดิม/ ทรัพยากรที่มีอยู่ของชุมชน

อย่างไรก็ดี ผลจากการนำปัจจัยต่าง ๆ มาศึกษาถึงความสัมพันธ์ที่มีต่อการตัดสินใจเลือกทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี ทำให้ค้นพบว่าปัจจัยแต่ละอย่างมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของเกษตรกรมาก-น้อยแตกต่างกันไป ซึ่งสามารถแบ่งประเภทของปัจจัยที่มีผลต่อการเลือกทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีตามระดับความสำคัญได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่

1. ปัจจัยหลักที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเลือกทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี ปัจจัยประเภทนี้ถือเป็นปัจจัยที่เกษตรกรขาดไม่ได้ หรือเป็นปัจจัยที่ต้องมีความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี อันได้แก่

1.1 ความขยันหมั่นเพียร

1.2 สัดส่วนที่เหมาะสมระหว่างขนาดที่ดินกับปัจจัยการผลิตอื่น ๆ

1.3 กระบวนการค้นแบบองค์รวม

1.4 วิธีคิดและการดำรงชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง

1.5 คุณลักษณะของเกษตรกรไร้สารเคมี (ได้แก่ 1. ประโยชน์เชิงเปรียบเทียบ

2. ความยุ่งยากหรือสลับซับซ้อน 3. ความสามารถนำไปทดลองใช้ได้ 4. ความสามารถสังเกตเห็นผลได้ และ 5. ความเข้ากันได้กับวัฒนธรรมเดิม และทรัพยากรของชุมชน)

2. ปัจจัยสนับสนุนที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเลือกทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี ได้แก่

2.1 ความรู้และทัศนคติเกี่ยวกับเกษตรกรรมไร้สารเคมี

2.2 ความเหมาะสมของพื้นที่ทำกินต่อการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี

2.3 ความต่อเนื่องในการใช้ที่ดินทำกิน /การมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกิน

2.4 กระบวนการเรียนรู้จากการมีเครือข่ายทางความคิดในชุมชน

2.5 บทบาทของหน่วยงานภายนอกชุมชน

2.6 การก่อตั้งสหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด

3. ปัจจัยที่ไม่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี ได้แก่

3.1 อายุ

3.2 รายได้

3.3 การศึกษา

ทั้งนี้ ไม่เพียงแต่การตัดสินใจเลือกทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีจะมีปัจจัยที่แวดล้อมอย่างหลากหลายเท่านั้น ปัจจัยทั้งหลายยังมีความสัมพันธ์ต่อกันอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยที่อยู่ในประเภทเดียวกัน และปัจจัยที่ต่างประเภทกัน ดังจะเห็นได้จากปัจจัยส่วนบุคคลอย่างเช่นความ

ขยันหมั่นเพียรนั้นแปรผันอยู่กับขนาดที่ดินทำกินของเกษตรกร หรือความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคลกับปัจจัยเกี่ยวกับหน่วยงานภายนอกชุมชน (เช่น ความรู้และทัศนคติของเกษตรกร กับการสนับสนุนทางด้านกระบวนการเรียนรู้จากหน่วยงานภายนอกชุมชน) ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคลกับปัจจัยเกี่ยวกับสภาพชุมชน (เช่น กระบวนทัศน์ในการมุ่งเน้นระหว่างคุณค่ากับมูลค่า กับการรวมตัวกันของเครือข่ายทางคิดในชุมชน) รวมไปถึงปัจจัยเกี่ยวกับสภาพของชุมชนกับปัจจัยที่เกี่ยวกับหน่วยงานภายนอกชุมชน (เช่น การรวมตัวกันของเครือข่ายทางคิดในชุมชน กับการสนับสนุนทางด้านกระบวนการเรียนรู้จากหน่วยงานภายนอกชุมชน) โดยผู้ที่ตัดสินใจทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีทั้งหมดของพื้นที่ทำกิน ผู้ที่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีเพียงบางส่วนของผู้ที่ทำกิน ตลอดจนผู้ที่ทำเกษตรเคมีทั้งหมด มิได้เกิดจากผลของปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งดังกล่าวข้างต้นเท่านั้น แต่เป็นผลรวมจากความพร้อม หรือความบกพร่องของปัจจัยหลาย ๆ ประการประกอบกัน ซึ่งในความเป็นจริงแล้วนั้น เกษตรกรแต่ละคนแม้จะอยู่ในชุมชนเดียวกัน แต่ต่างก็ล้วนมีปัญหา และโอกาสที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยแต่ละด้านแตกต่างกัน

ฉะนั้น ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่ว่าเกษตรกรจะสามารถค้นพบปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี ซึ่งยังเป็นปัญหาสำหรับตนได้หรือไม่ และจะหาทางออกสำหรับปัญหานั้น ๆ อย่างไร เพราะผลการศึกษาดังสะท้อนให้เห็นว่าแม้หน่วยงานภายนอกชุมชนจะเป็นตัวละครเริ่มแรกของการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีในพื้นที่การศึกษา แต่ปัจจัยภายในชุมชนเท่านั้นที่เป็นเงื่อนไขสำคัญอันจะนำไปสู่การตัดสินใจเลือกที่จะทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี รวมทั้งความต่อเนื่องในการเลิกพึ่งพาสารเคมี ทั้งนี้ กลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวช่วยเหลือกันระหว่างผู้ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีด้วยกันซึ่งมีอยู่แล้วในชุมชน อาจมีบทบาทสำคัญยิ่งขึ้นต่อการพัฒนาเกษตรกรรมไร้สารเคมีอีก หากมีการพยายามเปลี่ยนแปลงวิถีคิดของเกษตรกรให้ถูกต้อง เพื่อให้เกิดความสอดคล้องต่อการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี รวมทั้งวางแผนในการขยายผลที่มีเป้าหมายชัดเจน และแบ่งงานกันทำระหว่างสมาชิกอย่างเป็นระบบ อันจะทำให้เกิดกลไกการทำงานของกลุ่มที่มีประสิทธิภาพเพียงพอต่อการพัฒนาทั้งในส่วนของเกษตรกรที่ยังไม่สามารถเลิกใช้สารเคมีได้ รวมทั้งเกษตรกรที่ทำเกษตรไร้สารเคมีด้วยความรู้ความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน หรือไม่รอบด้าน โดยเฉพาะการแก้ไขปัญหาก็เกี่ยวกับปัจจัยส่วนบุคคลของเกษตรกรนั้น เป็นสิ่งที่สามารถช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้ในช่วงสมาชิกของชุมชนเอง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความรู้และทัศนคติในการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี ปัญหาเกี่ยวกับการขาดแคลนแรงงาน กรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกิน ตลอดจนปัจจัยทางด้านความขยันหมั่นเพียรซึ่งเป็นประเด็นที่ต้องอาศัยระยะเวลาในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม โดยชุมชนสามารถสร้างโอกาสให้วัด และสถาบันการศึกษาของชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม

ในการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาในระยะยาวดังกล่าวได้ เพราะอันที่จริงแล้วนั้น ทั้ง วัด และโรงเรียนก็มีความพร้อมของตัวผู้นำในการสนับสนุนการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีอยู่ก่อนแล้ว ในขณะที่เดียวกันนั้นปัจจัยที่เกี่ยวกับสภาพชุมชน ซึ่งยังเป็นข้อจำกัดของการตัดสินใจทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีนั้น ก็พอมีทางออกเช่นกันถ้าหากกลุ่มที่ทำงานเกี่ยวกับเกษตรไร้สารเคมีร่วมมือกับกลุ่มอื่น ๆ ในชุมชนให้เข้ามาเป็นเครือข่ายมีส่วนร่วมกันแก้ไขปัญหา และต่อยอดเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี รวมทั้งเน้นทำงานกับเกษตรกรที่ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงความคิดไปสู่การเลิกใช้สารเคมีมากขึ้น ด้วยการสร้างความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นยิ่งขึ้นกับเกษตรกรที่ไม่ได้เป็นสมาชิกของกลุ่มฯ เพราะหากทั้งเกษตรกรที่ทำ และไม่ทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีนั้นเกิดการติดต่อสัมพันธ์ แลกเปลี่ยนข้อมูล หรือทำงานร่วมกันจนมีความผูกพัน และเคารพไว้วางใจต่อกันแล้ว ทุนทางสังคมจะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนทัศนคติจนเกิดการตัดสินใจได้ง่ายยิ่งขึ้นที่เกษตรกรจะเลือกทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี

ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับผลการศึกษา

1. ชุมชนควรมีการทำงานอย่างเชื่อมโยงสัมพันธ์กันระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้าน รวมทั้งภาคีอื่น อาทิ วัด และโรงเรียน จนกระทั่งเกิดองค์กรชาวบ้านที่สามารถจัดกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับปรัชญา และแนวทางดำเนินชีวิตแบบพอเพียง เพื่อให้ชาวบ้านทุกคนที่เป็นสมาชิกของแต่ละกลุ่ม สามารถเข้าถึงโอกาสในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยเท่าเทียมกัน

2. ชุมชนควรเร่งแก้ไขปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตของอาชีพเกษตรกรรม โดยอาจใช้กลไกของสถาบันการศึกษา ปรับเปลี่ยนทัศนคติของเด็กและเยาวชนให้มองเห็นความก้าวหน้าและมั่นคงของการทำเกษตรกรรมตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง อันจะนำไปสู่จิตใจที่รักในอาชีพเกษตรกร ความสมดุลทางด้านแรงงานของภาคเกษตรกรรม (ไม่เกิดการอพยพออกจากชุมชนถิ่นเกิด) ตลอดจนความยั่งยืนของการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี

3. หน่วยงานที่ดำเนินการส่งเสริมการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมี ควรมีแนวทาง หรือวิธีการในการทำงานดังต่อไปนี้

3.1 สร้างโอกาสให้ชาวบ้านมีเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชนอย่างเป็นระบบ และบ่อยครั้งมากขึ้น เพื่อให้เกษตรกรตระหนักถึงปัญหาของตนเองในทุก ๆ ด้าน เกิดการเปลี่ยนแนวคิด และสามารถปรับปรุงประสิทธิภาพในการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีให้เกิดประโยชน์สูงสุด รวมทั้งเปิดโอกาสให้เกษตรกรที่ทำเกษตรเคมีอยู่เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น

3.2 ศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจของเกษตรกรในการทำเกษตรกรรมไร้สารเคมีให้ลึกซึ้ง เพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานก่อนวางแผนที่จะส่งเสริม และทำงานร่วมกับเกษตรกร ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาถึงประสบการณ์ในการเรียนรู้เกี่ยวกับการทำเกษตร ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ ผู้นำที่มีอิทธิพลในการตัดสินใจต่อชาวบ้าน และสภาพความพร้อมของเกษตรกร ตลอดจนข้อจำกัดและอุปสรรคต่าง ๆ ที่ส่งผลให้ชาวบ้านไม่สามารถเปลี่ยนแปลงความคิด ไปสู่การพัฒนาปรับเปลี่ยนรูปแบบการพึ่งตนเองในการทำเกษตรกรรม

ข้อเสนอแนะสำหรับงานวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาถึงวิธีการส่งเสริมวิถีชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง ในลักษณะที่เชื่อให้ชาวบ้านสามารถคิดก้าวหน้าต่อไปได้เองว่าจะพัฒนาตนเองไปสู่จุดใด และอย่างไร
2. ควรมีการศึกษารูปแบบการบริหารงานกลุ่ม และสหกรณ์ที่เกิดจากการรวมตัวกันของเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมทางเลือกในชุมชนที่มีสภาพแวดล้อม และปัญหาลักษณะต่าง ๆ
3. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับแนวทางในการแก้ไขปัญหา สำหรับปัจจัยที่เป็นอุปสรรคอันส่งผลให้เกษตรกรตัดสินใจไม่ทำเกษตรกรรมทางเลือก